

УДК 332.362

СУТНІСТЬ І ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ НОВИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

А.М. Третяк

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління,
вул. Урицького, 35, 03035 Київ, tretyak2@ukr.net

Обґрунтовано сутність і поняття екології землекористування, земельних екологічних відносин та екологізації землекористування в умовах нових земельних відносин. Запропоновано логічно-смыслову модель поняття сутності екології землекористування. *Ключові слова:* екологія землекористування, екологізація землекористування, земельні екологічні відносини.

Сущность и понятие экологии землепользования в условиях новых земельных отношений. А.Н.Третяк. Обосновано сущность и понятие экологии землепользования, земельных отношений и экологизации землепользования в условиях новых земельных отношений. Предложено логическо-смысловую модель понятия сущности экологии землепользования. *Ключевые слова:* экология землепользования, экологизация землепользования, земельные экологические отношения.

The essence of the concept of ecology and land use in a new land relations. A.M.Tretyak. Justified by the nature and the concept of ecological land use, land tenure and land use in the greening of the conditions of new land relations. Proposed logical and semantic model of the concept of ecology nature of land use. *Keywords:* ecology of land use, the greening of land use, land ecological relationships.

Передумови розвитку розробки ГМВР в Україні

Трансформація системи землекористування та екологічних відносин власності на землю в Україні на даному історичному етапі розвитку є одним із суттєвих факторів покращення соціально-економічного стану держави в цілому. Натомість земельна реформа періоду незалежності України, незважаючи на ряд позитивних досягнень в приватизації земель, не привела до рішучого і ефективного відновлення екології землекористування, не створила умов раціонального і ефективного викорис-

тання земель, підвищення добробуту населення. Нинішня ситуація з організацією ефективного землекористування є підсумок часто стихійної, безсистемної земельної політики й неупорядкованої урбанізації. В якості пріоритетних на даний час є питання, пов'язані із формуванням нових економічних відносин прав власності на землю між власниками земельних часток та суб'єктами ведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення, а також запровадженням на цій основі економічного обороту прав на земельні ділянки. Проте, здебільшого, нині в

наукових працях розглядаються окремі аспекти екології сільськогосподарського або містобудівного землекористування. Водночас дослідження вимагає комплексного підходу до формування та регулювання, тобто формування цілісної системи ефективного та екологічнобезпечного землекористування країни.

Виклад основного матеріалу.

В Україні землекористування визначалося відповідно до Земельного кодексу Української РСР (1970 р.), як поняття: земля надана в безстрокове або тимчасове користування землекористувачам, перелік яких був визначений статтею 13 [1]. Право землекористування посвідчувалося державними актами на право користування землею. Землекористування, наприклад колгоспів, включало землі громадського користування та присадибні землі громадян. Таке визначення сутності землекористування тільки з правової сторони має важливе значення у багатьох галузях знань, але явно недостатнє і далеко не вичерпує всієї сукупності ознак, властивих його змісту. В теорії і практиці слід розрізняти поняття землекористування як матеріального (фізичного) об'єкта так і комплексу соціальних, економічних, містобудівних, сільськогосподарських, екологічних, правових та інших відносин, які забезпечують спеціальний порядок використання, володіння і в окремих випадках розпорядження земельною ділянкою та особливу стійкість прав. Наприклад, при використанні землі в сільському господарстві, землекористування об'єднує часом сотні земельних ділянок власників земельних

часток (паїв), земельні ділянки спільної власності, меліоративні та інші комплекси. Таким чином, землекористування має ширше поняття ніж земельна ділянка. Отже, сільськогосподарське виробництво не може бути зосередженим на обмежених територіях. Воно вимагає великих територій з певною ґрунтовою родючістю. Тому для вирішення виробничих завдань сільськогосподарське підприємство повинне мати у володінні землю площею відповідних розмірів. Під землекористуванням сільськогосподарського підприємства, звичайно, розуміється земельний масив, офіційно закріплений за ним для виробничих цілей. Цей масив повинен мати точні межі чітко визначеним на місцевості, юридичний статус, що фіксує його як об'єкт власності чи володіння та об'єкт господарювання.

Разом з тим, термін «землекористування» [2] застосовується в науковій літературі у подвійному значенні. Під землекористуванням розуміють систему користування землею, регламентовану законодавством для різних категорій земель, власників землі та землекористувачів. Термін «землекористування» означає земельний масив, територію, що перебуває у власності чи користуванні. Під землекористуванням розуміють також процес використання людиною земельної ділянки для задоволення своїх потреб, у тому числі і матеріальних. За М.В. Андрішиним і Т.П. Магазинниковим, що «землекористування – це земельна ділянка (або декілька ділянок), як частина єдиного державного земельного фонду, надана державним підприємствам, організаціям, установам і громадянам держави в постійне або тимча-

сове користування і господарське розпорядження. Воно має стійкі межі, склад, співвідношення угідь і відрізняється метою використання землі”, крім того, з юридичної точки зору означає “регламентоване господарськими і правовими нормами користування землею та включає форми, порядок і умови, при яких здійснюється експлуатація землі” [3]. На думку О.О. Кучера “землекористування – це довготерміновий процес використання землі людиною з метою одержання продукції або вигод, а також структура людських взаємовідносин щодо власності на землю, що визначається сукупністю культурних, історичних, інституціональних та інших чинників щодо використання [4]. Ми під землекористуванням розуміємо [5], процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин. Відповідно об’єктом землекористування є “територія, яка надана в користування господарству, підприємству або іншій юридичній особі і громадянину для конкретних цілей, і яка має певну площу, фіксоване місцезнаходження і точні межі”. Разом з тим, *землекористування, як екологічна система*, – це територіальний комплекс оптимальних взаємозв’язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад і структуру угідь, систему організації і методів використання землі та інших природних ресурсів тощо на визначеній території суші [5].

Відповідно, під поняттям *екології землекористування* в теоретичному плані слід розуміти - науковий напрям окремого розділу загальної екології, що вивчає природні чинники, закономірності впливу організації використання земель на біологічні системи і зворотні реакції на ці дії, а також екологічні наслідки функціонування землекористування.

Таким чином, можна констатувати, що землекористування визначається в трьох аспектах: 1) як користування землею в установленому законом порядку (земельна ділянка); 2) як частина єдиного земельного фонду (екологічна система), що надана державою або набута у власність чи оренду окремим користувачем для господарської або іншої мети, визначена на місцевості; 3) об’єкт права, об’єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об’єктів.

Отже, **під землекористуванням** (земельна ділянка або група земельних ділянок) розуміється частина єдиного земельного фонду, надана в установленому законом порядку окремому користувачу для господарських або інших цілей і яка виражена на місцевості; об’єкт земельних, екологічних, сільськогосподарських, містобудівних та інших відносин, на який землекористувачеві видано документ, що посвідчує право на землю з планом, указуванням площі, розмірів ліній меж, які є в натурі [7, с.25]. Під землекористуванням також розуміється процес використання людиною (суспільством) інтегрального

потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин та господарської діяльності [6]. Відповідно, **метою землекористування** є отримання найвищої користі, найвищого ефекту від землі за дотримання вимог її збереження й поліпшення. Система раціонального землекористування передбачає виробничий (корисний, ефективний, суспільний чи комерційний), ресурсозберігаючий, відтворювальний і природоохоронний аспекти.

З економіко-філософської точки зору землекористування є інфраструктурною категорією, яка пов'язана зі створенням умов, необхідних для здійснення виробничої, комерційної, соціальної, екологічної та іншої діяльності. Будь-які об'єкти землекористування призначені для обслуговування цілком конкретних потреб економіки, зокрема — для забезпечення сільськогосподарського виробництва, промислово-цивільного будівництва, рекреаційної діяльності тощо. Із фінансової точки зору земля є фінансовим активом, правильне визначення її доцільного використання, яке буде приносити дохід — важлива передумова організації ефективної діяльності підприємств у поточному й майбутньому періоді. Вартість земельних ресурсів становить 40 - 50% вартості національного багатства держави. З погляду правових відносин землекористування — це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у власності і

надана в постійне користування або оренду.

В повсякденному житті терміни «землеволодіння» і «землекористування» є ніби самими собою достатньо зрозумілими. В дійсності зовнішня видимість далеко не співпадає з юридичною сутністю землеволодіння і землекористування, яка визначається, в більшості випадків, особливостями економічного розвитку країни та історичними традиціями, які склалися та іншими умовами.

Поняття землекористування, як і будь-яке інше поняття, складається з трьох необхідних елементів: **назва** - знак (термін), закріплений за об'єктом, в даному випадку - це "землекористування"; **зміст**-сукупність відмінних ознак, ядром яких є суттєва властивість - нерухомість, непереміщуваність в просторі та ін.; **об'єм** - множинність предметів, які відображені в даній категорії, — земельна ділянка, фруктові, водні об'єкти, ліси, будівельні споруди і т.п. Поняття землекористування не зводиться тільки до дефініції, а саме до короткого вислову одних суттєвих ознак, є синтезом, сумою знань про предмет. В Україні, відповідно до статті 79 Земельного кодексу України, землекористування, як і землеволодіння, визначаються в основному через об'єм понять: 1) земельна ділянка як частина земної поверхні з встановленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами; 2) право власності володіння та користування на таку земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться; 3) право власності, володіння

та користування на таку земельну ділянку, на відміну від інших країн світу, розповсюджується на простір, що знаходиться над і під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Отже, визначення суті землекористування тільки з матеріально-речової сторони має важливе значення у багатьох галузях знань, але явно недостатнє і далеко не вичерпує всієї сукупності ознак, властивих його змісту. В теорії і практиці слід розрізняти поняття землекористування як матеріального (фізичного) об'єкта і як комплексу соціальних, екологічних та економіко-правових і відносин, які забезпечують спеціальний порядок використання, володіння і в окремих випадках розпорядження ним та особливу стійкість прав (рис. 1.1).

Рисунок 1.1. Логічно-смысловая схема поняття землекористування

У природному відношенні землекористування являє собою земельний масив (територію суші), який складається з одного або ряду земельних ділянок, відмежованих на місцевості, які систематично використовуються у сільськогосподарському або іншому виробництві або потенційно мають умови для такого використання. **Основними характеристиками землекористування в природно-технічному відношенні є наступні:**

1) *Місце розташування*. Фіксується відносно реально існуючих пунктів або ж координат в державній системі. Характеризує відстань і доступність землекористування для людей і транспортних засобів;

2) *Площа*. Визначається в гектарах або квадратних метрах, є найважливішою кількісною характеристикою землекористування для цілей обліку й оподаткування. Фіксується загальна площа, а також площа окремих земельних масивів і ділянок, що входять у землекористування;

3) *Розміри і конфігурація*. Поряд з місцем розташування і площею характеризують просторові умови землекористування. Є показниками компактності, а при несприятливих умовах — роз'єднаності, роздробленості і черезсумжжя земельних масивів, довжини і ламаності їх меж;

4) *Склад і співвідношення земельних угідь*. Характеризується питомою вагою екологостабілізуючих, сільськогосподарських та забудованих угідь у загальній площі землекористування, а також їх структурою, тобто співвідношенням ріллі, сінокосів, пасовищ, багаторічних насаджень тощо. Склад і співвідношення угідь є найважливішими показниками якості земель, їх технологічної придатності і екологічної стабільності.

5) *Рельєф місцевості*. Характеризується ухилами місцевості, наявністю балок і ярів, загальною розчленованістю території природними перешкодами. Є важливим показником потенційного прояву процесів ерозії ґрунтів та деградації земель.

6) *Контурність угідь*. Характеризується природною роз'єднаністю і роздробленістю сільськогосподарських, екологостабілізуючих або забу-

дованих угідь. Є показником їх придатності до механізованої обробки, формування екомережі або забудови.

Поряд із зазначеними факторами природні умови землекористування характеризується ґрунтовими, геоботанічними, гідрографічними, містобудівними й іншими умовами, що складають його продуктивний потенціал. У функції землекористування входить нагромадження знань про принципи екологічної оптимізації власне процесу відносин суб'єктів використання землі на конкретній юридичній підставі. Установлюються екологічно обґрунтовані склад і пропорції між факторами діяльності на землі, що включають земельні ресурси, технології їх використання, життєдіяльність населення, капітал.

Під **екологією** розуміється природно-соціологічно наука, яка вивчає взаємодію людини з довкіллям, в процесі якої формується еколого-економічна система відтворення національного багатства, передусім, для розширеного відтворення людини [9 с. 592]. Тому в умовах нових земельних відносин поняття *екології землекористування* необхідно розглядати у взаємозв'язку відповідно до практики ринкової економіки. Воно включає функцію накопичення знань про закони, принципи і способи екологічної оптимізації власне процесу землекористування (екологічних відносин між суб'єктами землекористування, а більш точніше використання і охорони землі), що здійснюється на конкурентній земельно-територіальній основі і де відповідно встановлюються права на землю, економічно та екологічно обґрунтований склад і пропорції між складом земельних угідь за цільовим призначенням, фа-

кторами діяльності на землі та досліджуються умови і принципи раціонального розміщення, організації та управління процесом використання і охорони землі, у тому числі з врахуванням диференціації властивостей земельного ресурсу і такої його суттєвої ознаки, як просторова протилежність і неоднорідність щодо клімату, рельєфу, флори, фауни, природних ресурсів. Отже, *екологія землекористування в практичному плані це сфера наукової та управлінсько-виробничої діяльності, яка вивчає процеси взаємодії людини (суб'єктів землекористування) з довкіллям, закономірності розвитку і функціонування екологічних відносин у процесі організації використання і охорони земель, досліджує дію об'єктивних законів природи та суспільства, умов і факторів, що визначають ефективність та дієвість форм і відповідно до них методів використання земель, а також можливі межі і наслідки екологічних змін, визваних процесами землекористування.*

Відповідно, *сутність екології землекористування* можна сформулювати, як стан розвитку взаємодії людини (суб'єктів землекористування) з довкіллям у процесі організації сукупності всіх видів суспільної її життєдіяльності, які здійснюються на конкретній території з залученням земельного фактора, флори, фауни та інших природних ресурсів в тій чи іншій формі та на відповідних правах, в різних масштабах і з різним функціональним змістом (рис. 1.2). Відповідно під *земельними екологічними відносинами* розуміються суспільні відносини між людьми, пов'язані з володінням і користуван-

ням земельними та іншими природними ресурсами, що розміщені на конкретній земельній території і є складовою всієї системи екологічних відносин кожної даної історичної епохи. Вони за своєю природою належать до соціально-економічного базису суспільства. Земельні екологічні відносини, як і весь економічний лад суспільства, історично розвиваються і змінюються разом із зміною продуктивних сил.

На всіх етапах історії суспільства земельні екологічні відносини формуються під безпосереднім впливом певних законів природи та економічного закону відповідності характеру виробничих відносин розвитку про-

дуктивних сил. Їх рівень визначається ступенем розвитку виробничих сил, станом земельного фактору та інших природних ресурсів і характером суспільних відносин, в тому числі і земельних. Відповідно **екологізація землекористування** – це послідовне впровадження нових форм земельних відносин, методів та технологій використання і охорони земель, виконання управлінсько-виробничих та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання земельних та інших природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на відповідних рівнях.

Рисунок 1.2. Логічно-смысловая модель поняття сутності екології землекористування

Висновки

Екологія землекористування – це сфера наукової та управлінсько-виробничої діяльності, яка вивчає процеси взаємодії людини (суб'єктів землекористування) з довкіллям, закономірності розвитку і функціону-

вання екологічних відносин у процесі організації використання і охорони земель, досліджує дію об'єктивних законів природи та суспільства, умов і факторів, що визначають ефективність та дієвість форм і відповідно до них методів використання земель, а також можливі межі і наслідки еко-

логічних змін, визваних процесами землекористування.

Сутнісні ознаки екології землекористування в умовах нових земельних відносин, базуються на дії основних законів природи та трьох припущеннях. *По-перше*, визначенні земельних ресурсів в рамках єдиного земельного фонду на співвідношенні просторової та правової частин. *По-друге*, погляді на земельні ресурси, не тільки як об'єкт права та об'єкт економічних, містобудівних, сільськогосподарських земельних відносин але і як екологічних. *По-третє*, розкритті екосистеми землекористування як процесу використання людиною інтегрального потенціалу природного ресурсу в межах відповідного суспільно-територіального комплексу.

Земельні екологічні відносини – це суспільні відносини між людьми, пов'язані з володінням і користуванням земельними та іншими природними ресурсами, що розміщені на конкретній земельній території і є складовою всієї системи екологічних відносин кожної даної історичної епохи.

Екологізація землекористування – це послідовне впровадження нових форм земельних відносин, методів та технологій використання і охорони земель, виконання управлінсько-виробничих та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання земельних та інших природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на відповідних рівнях.

Література

1. Земельний кодекс Української РСР. – К., 1973. – 211 с.
2. Нестеров Ю.В. Практичні поради зі збереження біорізноманіття у сільськогосподарських угіддях. – Київ: Wetlands International Black Sea Programme, 2005. – 48с.
3. Андріішин І.М., Сохнич А.Я. Методологічні основи оптимізації охорони природи і землекористування. – Львів: Українські технології, 1998. – 207 с.
4. Кучер О.О. Теоретико-методологічні підходи до розробки індикаторів сталого землекористування в Україні // Вісник НАУ. – 2006. - Вип. 104. – С. 112-116.
5. Третяк А.М. Економіка землекористування та землепорядкування: Навч. посіб. – К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с.
6. Третяк А.М., Другак В.М. Наукові основи економіки землекористування та землепорядкування. – К.: ЦЗРУ, 2003. – 337с.
7. Третяк А. М. Закон формування економічних відносин власності на землю // Землепорядний вісник. – 2008. – №5. – С.24-27.
8. Земельний кодекс України. (Текст взято з сайту ВРУ – <http://zakon.rada.gov.ua>).
9. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – Москва: «Мисль», 1990. – 670 с.